

Dinî-Seküler Dünyamız*

Yazan: Martin E. MARTY

Çeviren: M. Ali KIRMAN**

Son yıllarda birçok uzman modern toplumlarda seküler bir eğilim olduğunu gösteren ampirik veriyle meşgul olmaktadır. Farklı verilerle meşgul diğer bir kısım uzmanlar da aynı toplumlarda canlanan bir dindarlığı belgelemektedir. Bu çelişkili bulguların bir sonucu olarak kitaplığım tezat başlıklı kitaplarla doldu. *The Secular City*'nin yanında *The Unsecular City* var; *Secular Man*'e atıf yapan bir cilt, *Unsecular Man*'i keşfeden cildin yanındadır.

Kim haklı? İnaniyorum ki cevap, sorunun bağlamına, tartışılan gerçeklerin boyutlarına ve yazarın konuyu ele alış tarzına bağlıdır.

Sekülerizmin dine etkisi üzerine bir ömür boyu kafa yoran bir teolog olarak kendi bakış açım göre, içinde yaşadığımız dünyayı tanımlamada yeni bir modele ihtiyacımız var. Bu model (birbirini) ne seküler ne de dini dışlayıcı değil, bir şekilde bilakis dinî ve sekülerin, dünya üzerindeki bireylerde, gruplarda ve toplumlar da aynı (zam)anda ortaya çıkan dinî ve seküler olguların karmaşık bir birlikteliğini ifade etmelidir.

Eski tartışmalar ikili kategoriler etrafında yürütülmüştür: toplumlar ya sekülerler ya dini; ya dünyevî ya uhrevî; ya materyalist ya manevî; ya içkinliği olumlayan ya aşkın vs. Bu tür ayrıştırıcı kavramların kullanımı bazı toplumlarda geçerli olsa da bireylerin, grupların ve toplumların aslında nasıl davrandıklarını uygun bir şekilde açıklamaz. Birçok insan hem seküler hem dinî unsurları birbirine karıştırır, bulandırır, iç içe geçirir. İnsanlar etraflarındaki karmaşık dünyayı düzenlerken sosyal bilimcilerin, teologların ve filozofların kategorileriyle kafaları karışır. Onlar basitçe senkretik ve karakteristik olarak modern (dinî-seküler olarak adlandırılan) bir tutum harmanı ile 'yetinirler'.

2001 yazında Indiana otoyolunda arabayla giderken Mishawaka ve Kokomo yakınlarında bir dinlenme tesisinde Amish Acres¹ ile ilgili bir turist broşürü gözümde takıldı. Çoğumuz zanneder ki, Amişler modern olan her şeyi beğenmez; zaten buna karşı atlı arabalarla yolculuk eder ve elektrikten uzak dururlar. Bu broşür

* Bu makale, Marty, Martin E. (2003), "Our Religio-Secular World", *Daedalus*, 132 (Summer 2003): 42-48 (ç.n.).

** Prof. Dr., KSÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, maakirman@hotmail.com

1 Indiana eyaletinde eski bir Amiş çiftliği olup, halen turistik amaçla işletilmektedir. (ç.n.).

Amişlerin hayatının bu tür yönlerini belirtiyordu. Üstelik çiftliğin yakınına uygun bir şekilde yerleştirilmiş olan bir dizi lokanta, otel ve el sanatları atölyesinin ilanları okuyucuyu www.amishacres.com sitesini ziyaret etmeye çağırıyordu.

Aslında çiftlik Amişler tarafından işletilmiyordu. Fakat meraklı bir dinî saflık nostalgisi girişimi ile seküler rahatlık ihtiyacının birlikteliğinden kaçış yoktu. Birliktelik Amişler için de geçerlidir. Faytonlara binerler ve modern iletişim araçlarını göz ardı ederler. Fakat sütlerini satmak için modern sağlık standartlarını karşılamak zorundadırlar. Modern tıbbın yararlarını reddetmezler. Gözlük takarlar, hastaneleri ziyaret ederler. Amişler çok dindardır, fakat sıkıştıklarında seküler olanı kendilerinden tamamen uzaklaştıramazlar.

Benzer çelişkili eğilimler evanjelik Protestanlar arasında da görülür. 1927 yılında yayınlanan klasik analizinde H. Richard Niebuhr, bozulmamış bir “sâkit din” tanımlamıştı ki bunun içinde muhafazakâr Protestanların reddettiği tanrısız materyalizm dünyası da vardı. Fakat bu tutumlar eskide kaldı. Bugün muhafazakâr Protestanlar Orlando, Florida’da The Holy Land Experience türü dinî eğlence mekânlarına/tema parklara akın ederler. Hristiyan rock CDleri satın alırlar ve fundamentalist ucuz romanlar okurlar; bu dini romanlar bariz bir biçimde her sene birkaç hafta görünüşte ‘seküler’ olan *New York Times*’ın çok satanlar listesinde çokça yer alır. Televizyonda çeşitli evanjelik ve dinî programlara duyarlıdırlar. Siber âlemde ise “Skaters that Hang with Jesus”dan “Generation X-Treme Ministries”e kadar çeşitli ilginç kutsal web siteleri bile ziyaret edebilirler.

Bu muhafazakâr Amerikan Protestanları açıkça seküler yaşam biçiminden uzak değillerdir. Bu onları dindarlıktan uzak kılar mı?

Hem Amish Acres hem de Generation X-Treme Ministries dinî-seküler olarak adlandırdığım tutumların senkretik karışımının bir örneğidir. Eleştirmenler tarafından sürekli yakınılan Ortaçağ gizeminin oyunları ve pagan cümbüşüne dönen dinî bayramları düşünüldüğünde Bu tür çizgi bulanıklığı açıkçası kayıtlı tarih kadar eskidir. Yeni olan bu geleneksel bulanıklığın halk (folk) dinî düzeyinde öngörülme-yen üç küresel olguyla tesadüfi uygunluğudur:

- a) fundamentalizmin yükselişi,
- b) dindarlığın sürekli artışı ve
- c) yeni maneviyat biçimlerinin ortaya çıkışı.

Birlikte ele alındığında bu üç küresel olgu, sosyal bilimcilerin uzun süredir daha seküler olduğunu düşündükleri bir dünyayı, neredeyse tanınmayacak şekilde dönüştürmektedir.

Batıdaki akademisyenlerin özellikle başa çıkmaya çalıştığı ilk olgu, modern fundamentalizmin ve bütün büyük dinlerdeki fundamentalist benzeri hareketlerin yükselişidir. Her iki gelişmenin de uzun bir tarihî geçmişi vardır. Fakat her

biri mevcut şeklini 20. yüzyılın ba larında almıştır. ABD’de muhafazakâr Protestanlar 1920’lerde fundamentalizm kavramını t retmi lerdir. Aynı yıllarda Mısır’da Müslüman Kardeşler  rg tlendi. Bugün Asya alt kıtasında Hindu Müslüman  atı malarında meşhur olan The Rashtriya Svayamsevak Sangh (RSS) 1925 yılında kuruldu.

1990’larda örgütlenmesine yardım ettiğim Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi’nin Fundamentalizm Projesinde tarihi 18. yüzyıl Aydınlanmasına giden benzer hareketler buluruz. Başlangıçta Aydınlanma taraftarları dini giderek devre dışı bırakan, fakat inancın daha ho g r l  ve rasyonel olan ılımlı formlarına yer veren bir dünya tasvir ederler. Bu görüşe karşı geleneksel inancın taraftarları tutku ve gayret etrafında örgütlenen dinlerin değerini tekrar ileri süren siyasî hareketler kurdular.

 c nc  milenyum başladığında fundamentalistler her zamankinden daha me hurdu. ABD’de Yeni Hristiyan Sağ, her iki büyük siyasî partiden adayların yarı tığı önemli bir baskı grubudur. Daha u  bir noktada ise, Vehhabi fundamentalizminden ve Müslüman Kardeşlerin liderlerinden Seyyid Kutup’un öğretilerinden etkilenen terörist bir grup olan El Kaide dünya çapında hedefleri vurmaktadır. 11 Eylül 2001’de Pentagon’a ve Dünya Ticaret Merkezine saldırılarla zirve yapmıştır. Hindistan’da RSS, Müslüman vatandaşlara karşı öldürücü saldırıları y zenden 1947 seküler Anayasasının varlığını sürdürmesine engel oluyor.

Bu tür fundamentalistlerin seküler olan her şeyden vazgeçtiği zannedilebilir, fakat bu yanlış olacaktır. RSS de, El Kaide ve Yeni Hristiyan Sağ gibi taklidi tercih ediyor, birçok strateji, taktik, donanım, hayat tarzı ve hatta karşı olduğu seküler g c lerin rasyonel argümanlarını benimsiyor,  z ms yor ve sömürüyor. Amish Acres’in arkasındaki görgüsüz girişimciler gibi, bu fundamentalistler de pek l  dinî-seküler olarak tanımlanabilir.

Yeniden değerlendirilmeyi bekleyen ikinci öngörülmeyen gelişme dindarlıkla ilişkilidir. Todd Johnson ile beraber yaptığı en son kapsamlı dünya dinî eğilimler çalışmasında (*Dünya Hristiyan Eğilimleri MS 30 – 2200 World Christian Trends AD 30 – 2200*) David B. Barrett, büyük bir sayım yapmaya giri ti. Barrett’in yöntemleri kaçınılmaz derecede spe latif olmasına rağmen bulguları yararsız değildir – zellikle sekülerleşme yönünde uzun vadeli eğilimler  ng renlerle alay eden bir dünya çizdikleri için.

Dünya nüfusu 1970 yılında 3.7 milyar iken şimdi 6.1 milyardır. 2025’te öngörülen nüfus ise 7.8 milyardır. “Euro-Amerikan” dünya Hristiyanlığının genelinde görece bir d  me yaşanırken dünya çapındaki tablo tamamen farklıdır. 1970 yılında Barrett ve Johnson 1.2 milyar Hristiyan olduğunu tahmin etmişti, bugün 2 milyar sayıyorlar. Barrett 2025 yılında 2.6 milyar olacağına inanıyor.

Bu gelişme oranı İslam dünyasının genişlemesiyle gölgede kalmıştır. Barrett

ve meslektaşlarının yaptığı büyük bir sayıma göre 1970 yılında 553 milyon Müslüman vardı; 2001'lerin ortasında 1.2 milyar idi. Barrett 2025'te bu rakamın 1.8 milyar olacağını düşünüyor. Bir yüzyıl önce dünyada her 8 kişiden biri İslam kimliğini taşıyordu; 2002'de her 5 kişiden biri böyledir.

Benzer bir tablo Barrett'in yaptığı bir diğer büyük sayımda ortaya çıktı. 1970 yılında dünya çapında 463 milyon Hindu vardı, şimdi 824 milyon, 2025'te ise bir milyardan fazla olacağı düşünülüyor. Bu arada 1970 yılında Budistlerin sayısı 233 milyon idi; şimdi 363 milyondur; öngörüler 2025'te 418 milyon olacağını gösteriyor.

Barrett ve ekibinin dindar olmayı nasıl belirlediği çok açık değildir. Fakat onların bu kategoriyle ilgili rakamları daha yavaş bir gelişme oranını yansıtır: 1970 yılında 532 milyon dinsiz vardı, bugün 774 milyon, 2025'te ise 875 milyon olacağı öngörülmektedir. Bu arada ilan edilmiş ateistler 1970 yılında 165 milyondan bugün 150 milyona düşmüştür.

Bu tür istatistikler asla güvenilir değildir. Barrett ve meslektaşları tarafından belirtilen eğilimler rivayet tarzında kanıtlara dayandırılmıştır. Bugün ABD'de kitle iletişim araçları 1970 öncesine göre dinî kanıtlara daha çok dikkat çekmektedir. Basındaki dinî yaygınlık önceleri Cumartesi'leri "din köşesi"ne ayrılmıştı; şimdi ise neredeyse her gün ön sayfalarda görülmektedir. Papalığın yolculuk hikâyeleri, rahiplerin taciz skandalları ve Ortadoğu politikası analizlerinde dinî gruplara vurgu yapma (basının) standart menüdür.

Uygun bir şekilde seküler olarak tanımlanan bir dünya, dine ve dindarlığa yönelik gelişmekte olan bir ilgi gibi görülmemelidir. Bütün dünya dinlerinin modern taraftarları hiç kuşku yok ki, atalarının aksine, içinde yaşadıkları modern seküler toplumların işaretlerini taşırlar. Fakat bu itiraf edilmiş dindarlıkları geçersiz kılmaz. Aslında sekülerizmin kendisiyle ilgili bir memnuniyetsizlik dindarlıktaki artışı ve yeni melez dinî-sekülerizmin yayılışını- kısmen açıklar.

Dikkatleri çeken üçüncü gelişme de, spritualite'nin/ruhaniliğin dindarlığın bir türü olarak onun kılığına girdiğini ortaya koymaya çalışmama rağmen, görünüşte bir tür gizli dindarlık olarak tanımlama girişimime rağmen ABD'de spritualite başlığı altında sürmektedir. Fundamentalizmin yükselmesi ve dindarlığın gelişmesi genelde küresel olgular iken, spiritüalizmin yükselmesi Aydınlanma sonrası dünya görüşünün, teknolojik girişimin ve seküler kapitalizmin kalbi sayılan Avrupa, Japonya ve Kuzey Amerika'da yoğunlaşmaktadır.

Bazı yönlerden bu, diğer gelişmeler arasında en öngörülmeyendir. 1963 yılında yayınlanan *Sistemik Teoloji* (*Systematical Theology*) kitabının "Life and the Spirit, History and the Kingdom of God" başlıklı üçüncü ve zirve bölümünde Paul Tillich -belki zamanın ABD'nin en saygın teologu- 'spirit' kelimesine ilgiyi canlandırılmaya çalıştı. Fakat Tillich de 'spritüel' sıfatını diriltme girişiminden umut-

suzdu; ona göre durum “umudun ötesinde kaybolmuştu”.

İçin ilginç yanı, 1960’ların geri kalanı Tillich’i yanlışlayacaktı. Zira 1960’lar bitmeden önce spiritüalizm yeniden keşfedilmişti –(artık) sadece bir kelime değildi. ABD’de ve Avrupa’da genç insanlar, Zen Budizm’den egzotik kültlere (kadar) Hindistanlı kutsal adamlar ve guruların güdümünde olan farklı bilinç durumları ve yeni dinî tecrübelerin artan popüler cazibesine kapıldılar. Paul Tillich’in *Sistematik Teoloji*’si ilk yayınlandığı zaman Amerikan kitapları –piskopos Fulton Sheen, evanjelist Billy Graham, rabbi Joshua Loth Liebman tarafından yazılanlar da d h l– eşitli Kitabı Mukaddesleri stokladılar. Bugün tipik bir Amerikan kitapçısı genelde raflarında mistisizm, holistik tıp, astroloji, metafizik, b y , ok ltizm, Doğu dini ile ilgili kitaplara ağrılık verir. İnsanların ‘spritüel’ ile meşguliyyetin devam etmesi, genişçe anlaşıldığı gibi, açık olamazdı –tartışılabilir bir şekilde modern toplumların en dünyevî ve materyalist olanları da bunun içindedir.

İçinde yaşadığımız dinî-seküler dünyayla ilgili en çarpıcı gerçeklerden biri, birçok akademisyen ve sosyal bilimcinin sürekli bir biçimde bu dünyanın karışık yapısıyla ilgili hata yapmaları ve (ister fundamentalist ister ana akım isterse de new age sprit eli olsun) dinî bileşenlerin gücünü ve sürekliliğini kestirememeleridir.

Mesela 1967 yılında yayınlanan ve Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi tarafından desteklenen bir kitabın (*The Year 2000: A Framework for Speculation on the Next Thirty Three Years*) ana fikrine bakalım. Bu kitapta Hudson Enstitüsü’nden Herman Kahn ve Anthony J. Wiener, hadlerini aşarak, ağdaş tarihin “eşitli temel, uzun vadeli eğilimleri” olarak adlandırdıkları değerlendirmelerini sundular. Kahn ve Wiener dinin geleceğini tartışırken küresel kültürlerin her zamankinden daha “ampirik, bu dünyaya ait, seküler, hümanist, pragmatist, faydacı, sözleşmeci, Epik ryen, hedonist vb.” şeklinde gelişeceğini emin bir şekilde öngördüler.

Yazarlar öngörülerini geniş ölçüde Pitirim Sorokin’in 1962 tarihli *Social and Cultural Dynamics* eserine dayandırdılar. Bu alışmada Harvard sosyologu “maddeci (sensate) kültürler” kavramını detaylı bir şekilde açıklamıştı. Sorokin’e göre inancın maddeci sistemi ‘kuşkucu’, ‘materyalist’, ‘mekanik’, ‘agnostik’, ‘araçsal’ gibi kavramlarla nitelendirilir. Kahn ve Wiener eğer Sorokin bu kültürleri “dünyevi, hümanist veya ampirik” olarak adlandırdıysa öncelik verecekti.

Birçok akademisyen yeterince fark gözetmeyen kapsamlı genellemelere haklı olarak güvenmez. Fakat Kahn ve Wiener’in çalışması sosyal bilimcilerin modern dünyanın giderek dini ve dindarlığı devre dışı bırakacağı şeklindeki (sadece Marks’ı düşünmek gerekir) bir yüzyıllık spekülasyonlarından daha fazlasını ifade eder. Üstelik Sorokin, Kahn ve Wiener’in sıraladığı sıfatların çoğu (‘kuşkucu’, ‘materyalist’, ‘mekanik’, ‘agnostik’, ‘araçsal’ vb.) bugün dünya üzerindeki birçok kültürün önemli boyutlarını kapsar. Bu sekülerleştirici g lerin etki alanları o kadar kapsamlıdır ki, onların etkilerine karşı direnenler bile zorlanır. Aslında –akade-

miya, bilimsel camia ve kitle iletişim araçları gibi- modern hayatın birçok bağlamında hatta görece olarak dinî profesyonellerin, hayatlarının dini yönlerini geride bırakması veya en azından göz ardı etmesi beklenir.

Kahn ve Wiener'in doğruya ulaşamadıkları gerçekler de vardır. Onlar 2000'lerin dünyasında en çarpıcı özellikleri sezmede başarısız oldular. Diğer faktörlerin yanı sıra Sovyet komünizminin çökmesini ve beraberinde Marksizm gibi ilerlemeci seküler amentünün gerilemesini de öngöremediler. Onlar militan fundamentalizmin yükselişini, popüler dindarlığın filizlenmesini ve en ileri ve müreffeh toplumlarda spiritüalizme ilginin gelişmesini de kesinlikle öngöremediler.

Bununla birlikte Kahn ve Wiener'e haksızlık etmeyelim, öngörülerine fikir verici bir dipnot eklemeleri belirtilmeye değer:

Sorokin ve neredeyse bütün 19 ve 20. yüzyıl tarih filozofları, 'dinî' aşamanın bazı yeni türlerinin maddeci bir kültürü takip edeceği fikrine inanmış görünüyor. Bu aşama Julian Huxley'in belirttiği gibi, teknoloji kaynaklı olmaktan ziyade spiritüel ve entelektüel olacaktır. Veya [genç] Arnold Toynbee'nin belirttiği gibi uygun bir şekilde dinî, Hristiyanlığın basit gelişmesi olacaktır. Ya da daha sonraki Toynbee'nin belirttiği gibi Doğu ve Batının yeni bir sentezi veya tamamen farklı bir şey olacaktır. Her halükarda genelde "geç maddeci kaosu" ile yeni dindarlık arasında bazı nahoş olayların olacağı ileri sürüldü.

Şimdi bir "geç maddeci kaosu" çağı yaşayıp yaşamadığımız sorulabilir. Fakat dediğim gibi, hiç kuşkusuz canlanan bir dindarlık çağı yaşıyoruz.

Diğer bazı konularda son derece seküler olan toplumların dinî boyutunun şartı gücü ve dayanıklılığı neyle açıklanır? En sık başvurulan faktörlerin bir kısmını detaya girmeksizin şöyle özetleyebiliriz:

* Bazı araştırmacılar insanların genetik olarak aşkın olarak algıladıkları alanda tecrübî, seküler ve sıradanın ötesinde bir anlam arayışına 'bağlı' olabildiği gerçeğini baş tacı ederler.

* Modern hayatın yavan yönlerine yönelik ciddi bir hoşnutsuzluk vardır; seküler rasyonalite hayatın 'operasyonel' yönünde çok iyi işler, fakat insan kalbini çok az tatmin eder.

* İnsanlar, Huston Smith'in *Condemned to Meaning* başlıklı kitabına atfen manaya mahkûmdur, çünkü onlar "dünyaya armağandırılar" (Merleau-Ponty'nin ifadesiyle). Sosyolog Talcott Parsons'ın 1969 yılındaki (insanların tamamen tesadüf olan bir kâinata varlığı tolere edemeyeceğini gözlemleyen) konuşmasını hatırlatırım. Onlar sevinçlerine ve üzüntülerine, başarılarına ve başarısızlıklarına anlam kazandırmak için dinî olanın karakterini taşıyan anlam örnekleri arama eğilimindedir.

* Dinin pek çok indirgemeci izahları, ekonomik (Marksist), psikolojik (Fre-

ud u) ve antropolojik (Durkheimci) vd. izahları kanıt olarak sunulabilir. Bunların çok azının kendi kendilerine yeterli oldukları ispatlanmış olsa da hepsi tartışması (bir şekilde) devam etmektedir.

* Din ayrışmış bir dünyada cemaatli taraftarına kalpsiz bir dünyanın cennetini sağlar.

* Din şifa iddiasındadır, milyonlar da şifa talep ederler.

* Geçen yüzyılın birçok seküler ideolojileri ki çoğu siyasî, bir kısmı da ekonomiktir, ütopik vaatlerini tutmada hem başarısız oldular hem de –daha kötüsü–gaddar oldukları ortaya  ıktı.

* Yeni durumlar etik için yeni yaklaşımlar talep ediyor, etiğin çoğu da dinî olana dayanır.

Bu faktörlerin hepsi sekülerizmin bazı durumlarda niçin gerilediğini de açıklamaya yardım ettiği gibi, bugün dünyamızda gözlemediğimiz dindarlığın canlanmasını da anlamlandırır. Fakat biz modern toplumun seküler boyutlarının muhtemelen çok yakın bir gelecekte kaybolacağını varsaymakta oldukça yanılıyor(uz) olacağız. Onlar kaybolmayacaktır: zira onlar hepimizin içinde yaşadığı küresel ekonomiye ve kültüre oldukça entegredir. Bu seküler boyutları  ağdaş kültürümüzün melez karakterini sürdürmesinden dolayı onları değerli buluyorum. Kullandığım kavram (belki zarif değil) kabadır, ama dünyamız öncelikli olarak dinî olmadığı gibi baskın bir şekilde seküler de değildir. Dünyamız dinidir, fakat *aynı zamanda* sek lerdir.

Müsaade edin şaşırtıcı bir kaynağa, halen yaşadığımız tezatlar dünyasını anlamak için mücadele ettiğimizden dolayı bize doğru bir yön gösterebileceğini düşündüğüm bir kaynağa atf yapayım.

Martin Luther, Augustine'den esinlenerek inanan insanlar için bir formül geliştirdi. Ona göre Tanrıya inanan herkes *simul justus et peccator* –aynı anda hem masum hem de bir g nahk rdır. Bir kişi asla sadece masum değildir, günahsız da değildir: hayır, bir kişi paradoksal olarak her zaman masum ve aynı zamanda g nahk r idi Bir kimsenin tercihinin y n  işaret edilen beşeri tecrübenin bağlamına ve boyutlarına dayanmaktadır. Seçim ise benimsenen bakış açısına bağlıdır. İlahî perspektiften g nahk r aynı zamanda masumdu, masum da aynı zamanda g nahk rdı.

şimdi teolojiyi bırakın ve analogi yapın.

Bireyler, kültürler, milletler ve toplumlar belli bağlamalarda, boyutlarda ve perspektiflerde bu kavramın makul bir tanımında gerçekten sek lerdir. Onlar *aynı zamanda* başka bir boyutta ve başka bir perspektiften gerçekten dindardır, neredeyse savunmasız bir şekilde.

Sekülerleşme gerçek bir olgudur. Fundamentalistlerin ona –ve aynı anda onun

birçok uygun özelliğine– karşı kitle iletişim araçları ve modern teknolojiyle başlayan bir başkaldırı içinde yükselişinin sebebi budur. Bununla birlikte dindarlığa ve spiritüalizme dünya çapında popüler bir ilginin ortaya çıkışı da gerçek bir olgudur.

Tireli-Tire işareti (-) ile ayrılmış ve anlaşılması zor bir kavram olan ‘dinî-seküler’e takılmamın sebebi budur.

Küresel toplumlarda eş zamanlı olarak tecrübe ettiğimiz her iki tarafa da âdil olmada başarısızlık ve gelişmeleri (kapsayacak) bir tek açıklamaya sığdırma büyük yanlış hesaplamalara ve kötü stratejilere yol açabilir.

Din ve sekülerizmi karşılıklı olarak birbirini dışlar görmek isteyenlere göre benim tire ile ayrılmış kavramım, pekala iki şekle de haiz bir girişimi temsil eder görünür –sanki Yogi Berra’nın benzer bir nasihati bireylere ve kültürlere mecazî olarak uygulanabilir: “Yolda bir ayrıma varırsan, o ayrıma gir.”

Bununla birlikte dinî ve sekülerin tanımlarının çok uzun süredir kısıtlanmış olması da söz konusu olabilir. Bu tanımlar özellikle Aydınlanma esnasında ve sonrasında Batılı gelişmelerden oldukça yararlanmışlardır. Doğunun ve Güneyin kültürleriyle karşılaşma yarın çeşitli eğilimleri gözlemleyecek, adlandıracak ve öngörececek olanların hayal gücünü genişletebilir.

Zamanımızın “çeşitli temel ve uzun vadeli eğilimini” sorarsanız, derim ki: şaşırılmaya hazır olun.